

دستور العمل فرایند ارزیابی استرس گرمایی و فشار گرمایی

راهنمای ارائه شده شرایطی را بیان می‌کند که تحت آن شرایط، تقریباً همه افراد دارای سازگاری با گرما، مصرف آب کافی و فاقد بیماری، بدون بروز اثرات بر سلامتی، به‌طور مکرر در معرض گرما قرار بگیرند. منظور از حدود مجاز استرس گرمایی، حدودی است که تحت آن شرایط، شاغلین بتوانند به‌طور مکرر با شرایط گرمایی مواجهه داشته باشند بدون آنکه اثرات سوء مشهودی در سلامت آنان ایجاد شود. این حدود که بر مبنای شاخص دمای ترگوییسان (WBGT) تعریف شده‌اند برای افراد سازش یافته و سازش نیافته متفاوت بوده و بسته به نوع لباس، میزان متابولیسم و نوع وسایل حفاظتی مورد استفاده، اصلاحاتی در آن مورد نیاز است. مقادیر حد مجاز مواجهه شغلی با شاخص دمای ترگوییسان (WBGT) بر مبنای این فرض تعیین شده‌اند، که کلیه افراد با شرایط گرمایی محیط کار تطابق یافته و لباس مناسب (مثلاً شلوار و پیراهن سبک) بر تن داشته و به مقدار کافی آب و نمک استفاده نموده‌اند تا تحت شرایط کاری معین بدون افزایش دمای عمقی بدن از حد 38°C (100.4°F) بتوانند کارایی مؤثری داشته باشند. منظور از حد اقدام یا مراقبت (AL) نیز حدی است که بیانگر آغاز یکسری اقدامات پیشگیرانه است و برای افراد غیر سازش یافته جهت حفظ سلامتی در برنامه مدیریت استرس گرمایی استفاده می‌شود.

فرایند ارزیابی به صورت مراحل زیر قابل اجرا است:

۱- تشخیص ضرورت انجام فرایند ارزیابی استرس گرمایی و فشار گرمایی

انجام فرایند ارزیابی استرس گرمایی و فشار گرمایی در شرایط زیر ضروری است که توسط کارشناس و یا متخصص بهداشت حرفه‌ای تشخیص داده می‌شود:

- ۱- احتمال وجود استرس گرمایی بر اساس ارزیابی کیفی توسط کارشناس بهداشت حرفه‌ای یا مقادیر دمایی بالای سنجش شده
- ۲- انجام فعالیت در محیط‌های روباز مثل کارگران صنایع راهسازی، صنایع نفت و گاز، پتروشیمی یا بخش‌های ساختمانی و کشاورزی و غیره
- ۳- انجام فعالیت در محیط‌های سرپوشیده که دارای منابع گرمای قابل توجه هستند از قبیل کارگاه‌های ذوب، ریخته‌گری، شیشه‌سازی و غیره
- ۴- وجود گزارش‌هایی در خصوص اعلام ناراحتی‌ها و عوارض و بیماری‌های ناشی از استرس گرمایی مثل گرم‌زدگی و شوک گرمایی

۲- تعیین محل یا ایستگاه اندازه‌گیری

در تعیین محل یا ایستگاه اندازه‌گیری، تأکید بر مواجهه با گرما در محل‌هایی است که تعداد زیادی از افراد در آن محل کار می‌کنند. همچنین ایستگاه‌های انتخابی باید نماینده مواجهه با گرمای تجربه‌شده توسط شاغلین در شرایط محیط داخلی (سرپوشیده) و یا محیط روباز باشد.

۳- تعیین تعداد اندازه‌گیری مورد نیاز

تعداد اندازه‌گیری مورد نیاز بسته به هدف و دقت اندازه‌گیری مورد نظر، وسعت ناحیه مواجهه، نوسانات شرایط دمایی محیط و نحوه مواجهه افراد با آن شرایط گرمایی متفاوت بوده و با استفاده از آنالیز وظیفه به صورت مشخص نمودن محل‌های حضور فرد، مشخص نمودن فعالیت‌هایی که در شرایط یکسان دمایی (هموزن) انجام می‌شود و زمان اختصاص یافته برای هر محل یا هر شرایط دمایی انجام می‌شود.

در تعیین تعداد اندازه‌گیری مورد نیاز برای سنجش WBGT، اصول کلی زیر پیشنهاد می‌گردد:

- در شرایطی که بر اساس آنالیز وظیفه، در طول نوبت کار نوسانات دمایی تغییرات چندانی نداشته باشد (اغلب در محیط‌های سرپوشیده که سیستم‌های خنک‌کننده هم موجود باشد)، و مواجهه فرد/ افراد را در شرایط کار و استراحت بتوان تقریباً مشابه فرض نمود، تعداد یک یا دو نمونه کافی است. مدت زمان لازم برای سنجش شاخص WBGT بستگی به پاسخ حس‌گرهای وسیله سنجش دارد و حداقل ۲۰ دقیقه برای هر نمونه باید در نظر گرفته شود.

- در شرایطی که بر اساس آنالیز وظیفه، در طول نوبت کار تغییرات دمایی محسوس باشد و یا محل فعالیت فرد تغییر یابد، به دو صورت زیر می‌توان شرایط گرمایی را ارزیابی نمود:

الف- الگوی کار و استراحت افراد در مواجهه با گرما به صورت مستمر (چند ساعت تا یک نوبت کاری کامل) باشد، مقادیر میانگین وزنی زمانی شاخص WBGT (WBGT-TWA) به صورت یک ساعته (One-Hour-TWA/hr) محاسبه و تفسیر شود. به عبارت دیگر کل مدت زمان نمونه برداری در مخرج کسر رابطه محاسبه TWA عدد ۶۰ دقیقه خواهد بود (دقیقه $t_1 + t_2 + \dots + t_n = 60$).

ب- الگوی کار و استراحت افراد در مواجهه با گرما به صورت متناوب باشد، مقادیر میانگین وزنی زمانی شاخص WBGT (WBGT-TWA) به صورت دوساعته (Two-Hours-TWA/hr) محاسبه و تفسیر شود. به عبارت دیگر کل مدت زمان نمونه برداری در مخرج کسر رابطه محاسبه TWA عدد ۱۲۰ دقیقه خواهد بود (دقیقه $t_1 + t_2 + \dots + t_n = 120$).

۴- تعیین زمان اندازه گیری

به طور کلی مناسب ترین روش اندازه گیری در ساعات متفاوت و ایستگاه های مختلف کاری در هر نوبت کاری است.

مناسب ترین زمان برای سنجش استرس های گرمایی در دو حالت محیط های روباز و سرپوشیده به صورت زیر است:

الف- محیط های روباز: در فصل تابستان به ویژه ماه های تیر و مرداد- بدیهی است با توجه به نوسانات شدید دمایی در طول نوبت کار در چنین محیط هایی، محاسبه میانگین وزنی زمانی WBGT یک ساعته (مواجهه پیوسته با گرما) یا دوساعته (مواجهه متناوب با گرما) در محدوده زمانی ساعت ۱۰ الی ۱۶ انجام شود و تفسیر نتایج نیز برای همان زمان قابل اعتبار است.

نکته ۱: در مشاغل که در عین حال که در محیط های روباز فعالیت انجام می شود، منابع حرارتی مصنوعی نیز علاوه بر منبع طبیعی (خورشید) وجود دارد (مانند آسفالت کاری)، سنجش استرس های گرمایی در ماه های دیگر نیز بنا به تشخیص کارشناس بهداشت حرفه ای ممکن است نیاز باشد.

نکته ۲: در هیچ شرایطی، در محیط های روباز سنجش استرس های گرمایی در آب و هوای بارانی، ابری و باد و طوفان و شب صحیح نیست.

نکته ۳: اندازه گیری انجام شده در هر زمانی صرفاً برای همان زمان قابل تفسیر و معتبر بوده و برای سایر زمان ها یا ماه های سال قابل تعمیم نیست و در صورت تشخیص کارشناس بهداشت حرفه ای، در هر زمانی که استرس های گرمایی پیش بینی شود، ارزیابی و کنترل در آن زمان نیز ضروری خواهد بود.

ب- محیط های سرپوشیده: در مشاغل سرپوشیده که منابع گرمایی قابل ملاحظه ای دارند و گرمای فرایندی فراتر از گرمای اقلیمی برآورد می شود (مانند فرایندهای ذوب و ریخته گری و شیشه سازی و ...)، سنجش استرس های گرمایی علاوه بر فصول گرم سال در ماه های دیگر نیز بنا به تشخیص کارشناس بهداشت حرفه ای ممکن است نیاز باشد.

۵- سنجش شاخص WBGT

شاخص WBGT یک ابزار اولیه مفیدی برای ارزیابی شرایط محیطی مرتبط با استرس گرمایی است. که متأثر از دمای هوا، دمای تابشی، جریان هوا و میزان رطوبت است. در حال حاضر شاخص WBGT ساده ترین و مناسب ترین معیار برای تعیین استرس گرمایی است که بر اساس معادلات زیر محاسبه می گردد:

$$\text{WBGT} = 0,7 \text{ tnw} + 0,2 \text{ tg} + 0,1 \text{ ta} \quad \text{الف- در فضای باز غیر مسقف}$$

$$\text{WBGT} = 0,7 \text{ tnw} + 0,3 \text{ tg} \quad \text{ب- در فضای سرپوشیده یا فضای باز (سایه یا ابری)}$$

۶- اعمال اصلاحات لازم (اثر متابولیسم و لباس)

از آنجاکه در شاخص WBGT محاسبه شده و یا اندازه گیری شده، علاوه بر پارامترهای محیطی، پارامترهای فردی شامل مقاومت حرارتی لباس، نفوذپذیری لباس نسبت به بخار آب و میزان متابولیسم یا سطح فعالیت فرد نیز تأثیرگذار است، ضروری است که اثر هر یک از موارد مذکور نیز در مقدار نهایی شاخص لحاظ گردد.

۷- مقایسه با حدود مجاز استاندارد

حدود استاندارد ارائه شده بر مبنای شاخص دمای تر گوی سان (WBGT) است. پس از محاسبه WBGT و یا TWA-WBGT (در صورت نیاز) و اعمال اصلاحات مورد نیاز در مورد نوع لباس و متابولیسم، مقایسه با مقادیر استاندارد امکان پذیر خواهد بود. مقادیر استاندارد مواجهه بر مبنای شاخص WBGT در جدول زیر ارائه شده است.

همان طور که در جدول نشان داده شده است، مقادیر استاندارد در هر سطح متابولیسم دارای دو حد مجاز و حد مراقبت است. حد مراقبت همان طور که قبلاً نیز اشاره شده برابر حدی است که بیانگر آغاز یکسری اقدامات پیشگیرانه است و برای افراد غیر سازش یافته جهت حفظ سلامتی در برنامه مدیریت استرس گرمایی استفاده می شود. بنابراین می توان گفت حد مراقبت حد مواجهه با گرما برای افراد سازش نیافته و حد مجاز، حد مواجهه با گرما برای افراد سازش یافته است.

جدول حد مجاز و حد مراقبت (عمل) مواجهه شغلی برای مواجهه با استرس گرمایی با شاخص دمای تر گویسان (WBGT)

کار خیلی سنگین		کار سنگین		کار متوسط		کار سبک		چرخه کار – استراحت (در مدت یک ساعت)
حد مجاز	حد مراقبت (عمل)	حد مجاز	حد مراقبت (عمل)	حد مجاز	حد مراقبت (عمل)	حد مجاز	حد مراقبت (عمل)	
-	-	-	-	۲۸	۲۵	۳۱	۲۸	کار ۱۰۰٪
-	-	۲۷/۵	۲۴	۲۹	۲۶	۳۱	۲۸/۵	کار ۷۵٪ استراحت ۲۵٪
۲۸	۲۴/۵	۲۹	۲۵/۵	۳۰	۲۷	۳۲	۲۹/۵	کار ۵۰٪ استراحت ۵۰٪
۳۰	۲۷	۳۰/۵	۲۸/۰	۳۱/۵	۲۹	۳۲/۵	۳۰	کار ۲۵٪ استراحت ۷۵٪

۸- انجام پایش فیزیولوژیک فشار گرمایی

پاسخ های فیزیولوژیک به استرس گرمایی، فرصتی را برای پایش فشار گرمایی در میان کارگران فراهم کرده است و با استفاده از این اطلاعات سطح فشار گرمایی افراد در محیط کار تعیین می شوند و انجام اقدامات کنترلی و تعیین اثربخشی آنها ارزیابی می شود. زمانی که ارزیابی استرس های گرمایی بر اساس شاخص WBGT بیانگر مواجهه فراتر از حد مجاز باشد، در این صورت به منظور تحلیل بهتر وضعیت گرمایی موجود و مواجهه افراد، پایش و ارزیابی فیزیولوژیک توصیه می شود. پاسخ های فیزیولوژیک بدن در برابر گرما عبارتند از دمای عمقی رکتال، دمای پرده صماخ یا مجرای گوش، دمای زیربانی، دمای زیر بغل، دمای سطحی پوست، فشارخون، ضربان قلب، میزان تعریق و غیره. جدول زیر راهنمایی را برای محدودیت های قابل پذیرش فشار گرمایی ارائه نموده است.

جدول راهنماهایی برای محدودیت فشار گرمایی

پایش فشار گرمایی و علائم و نشانه‌های اختلالات مرتبط با گرما یک وظیفه مهم در ایمنی و بهداشت کار است، به‌ویژه زمانی که لباس کار مورد استفاده، دفع گرما را به‌طور قابل‌توجهی کاهش دهد. بنابراین باهدف مراقبت از افراد، وجود هر کدام از موارد زیر، نشانگر نیاز به انجام اقدامات کنترلی است و در سطح فردی باید مواجهه با گرما قطع شود و اجازه بهبود در شاخص‌های فشار گرمایی به فرد داده شود:	
۱	پایداری ضربان قلب (چند دقیقه) به میزان ۱۸۰ منهای سن افراد (سن- ۱۸۰) ضربه در دقیقه
۲	دمای مرکزی بدن بیشتر از ۳۸/۵ درجه سانتی‌گراد برای تطابق یافته‌ها با گرما و بیشتر از ۳۸ درجه برای غیر تطابق یافته‌ها با گرما
۳	در زمان انجام کار، ضربان قلب بعد از ۱ دقیقه استراحت، بیشتر از ۱۲۰ ضربه در دقیقه باشد
۴	وجود علائم ناگهانی خستگی شدید و سردرد و تهوع و استفراغ
۵	تعریق مستمر و فراوان در بیشتر از یک ساعت
	در این شرایط ریسک اختلالات مرتبط با گرما بیشتر است:
	از دست دادن وزن به مقدار ۱/۵ درصد وزن بدن در پایان نوبت کاری دفع ادراری سدیم ۲۴ ساعته کمتر از ۵۰ میلی مول

بر اساس مقادیر ارائه‌شده در سازمان‌های NIOSH و ACGIH، حد تحمل گرمایی برای یک فرد (Heat tolerant level) بر مبنای دمای رکتال، برابر مقدار 38 ± 0.3 درجه سانتی‌گراد، بر مبنای ضربان قلب 120 ± 15 ضربه در دقیقه و بر اساس میزان تعریق برابر 780 ± 160 گرم بر ساعت است. زمانی که دمای رکتال به بالاتر از ۳۸/۵ درجه سانتی‌گراد برسد و یا ضربان قلب از حد ۱۴۵ ضربه در دقیقه بیشتر شود، از حد تحمل فرد بالاتر رفته و آسیب‌رسان خواهد بود.

چنانچه سطوح فشار گرمایی اشاره‌شده در جدول بالا در محدوده قابل‌قبول بود، بر اساس فرایند ارائه‌شده، انجام کنترل‌های عمومی، و سپس ادامه کار، تثبیت اقدامات کنترلی، پایش شرایط محیط کار ضروری است.

در صورتی که سطوح فشارهای گرمایی بیشتر از محدوده قابل‌قبول بود، مواجهه با گرما باید قطع گردد و اقدامات کنترلی اختصاصی آن شغل یا پست کاری می‌بایست انجام گیرد و بعد از انجام اقدامات کنترلی متناسب، اثربخشی آن‌ها مورد بررسی قرار گیرد.

۹- کنترل و مدیریت استرس گرمایی

از بین عوامل فیزیکی محیط کار، مخاطرات ناشی از کار در محیط‌های گرم، قویاً به عوامل فیزیولوژیک فرد بستگی دارد که آن نیز وابسته به سطح سازگاری افراد است. بنابراین، قضاوت تخصصی در ارزیابی سطح استرس گرمایی و فشار گرمایی برای ارائه راهکارهای کنترلی در جهت حفاظت از همه کارگران سالم با در نظر گرفتن فاکتورهای فردی، عوامل بومی و نوع کار دارای اهمیت ویژه‌ای است.

برنامه مدیریت استرس گرمایی شامل انجام اقدامات کنترلی مهندسی، مدیریتی و فردی، ایجاد تطابق کارگران با گرما، تشخیص زودرس علائم بیماری‌های مرتبط با گرما، انجام کمک‌های اولیه متناسب و شناسایی ریسک فاکتورهای فردی است. ریسک فاکتورهای فردی مرتبط با استرس گرمایی شامل سابقه گرمایی زدگی، ضعف‌های گرمایی مکرر، بیماری‌های قلبی و کلیوی، حاملگی، اضافه‌وزن و چاقی، کهولت سن و ... است. توصیه می‌شود که کارگران دارای ریسک فاکتورهای فوق، قبل از کار در محیط‌های گرم، با کارشناسان بهداشت حرفه‌ای و ایمنی کار مشورت کنند.

هدف اصلی از مدیریت و کنترل استرس گرمایی پیشگیری از بروز اختلالات شدید مرتبط با گرما (مانند گرم‌زدگی) است. لازم به یادآوری است احتمال بروز حوادث و آسیب‌ها با افزایش سطح استرس گرمایی، افزایش می‌یابد. اجزا برنامه مدیریت استرس گرمایی شامل اقدامات عمومی و اختصاصی است که بر اساس تحلیل شرایط موجود توسط کارشناس بهداشت حرفه‌ای توصیه می‌شود. در شرایطی که شاخص WBGT مؤثر از حد مراقبت بیشتر و از حد مجاز کمتر باشد و یا لباس مورد استفاده، دفع گرما را محدود نماید ضروری است که اقدامات کنترلی عمومی انجام گیرد و در شرایطی که شاخص WBGT مؤثر از حد مجاز بالاتر باشد ضروری است علاوه بر انجام اقدامات کنترلی عمومی، اقدامات اختصاصی برای آن شغل یا پست کاری انجام شود.

جدول اقدامات کنترلی عمومی و اختصاصی در استقرار برنامه مدیریت استرس گرمایی

پایش استرس گرمایی (بر اساس شاخص WBGT) و فشار گرمایی (بر اساس محدودیت‌های فیزیولوژیک) برای ضرورت انجام اقدامات کنترلی کفایت می‌کند.	
اقدامات کنترلی عمومی	تهیه دستورالعمل‌های مکتوب، اجرای برنامه آموزشی درباره استرس گرمایی و فشار گرمایی
	تشویق به نوشیدن آب خنک در مقادیر کم (به‌طور تقریبی ۱ فنجان) هر ۲۰ دقیقه
	تشویق به خود مراقبتی در مواجهه با گرما در مواقعی که سرپرستی حضور ندارد
	تشویق کارگران برای گزارش دادن علائم و نشانه‌های اختلالات ناشی از گرما در خود و همکاران به سرپرست مربوطه
	تحت نظارت قرار دادن افرادی که مشکلات قلبی عروقی، فشارخون بالا، اختلال در غدد تعریق یا مشکلات کلیوی دارند یا استعمال الکل می‌کنند.
	تشویق به سبک زندگی سالم، استراحت کافی، نگهداشت وزن مناسب بدن و تأمین آب و الکترولیت‌های بدن
	نظارت بر وضعیت تطابق با گرما در کارگران
	انجام غربالگری پزشکی برای شناسایی افراد مستعد به آسیب‌های ناشی از گرما
	پایش شرایط محیطی و شاخص‌های فیزیولوژیک فشار گرمایی و گزارش اختلالات مرتبط با گرما
	انجام کنترل‌های مهندسی که منجر به کاهش سوخت‌وساز متابولیکی بدن، کاهش دمای هوا، اصلاح جریان عمومی یا موضعی هوا، کاهش دمای فرایندهای گرمازا، عایق کاری حرارتی منابع گرمایی، کاهش بخار آب، استقرار سپرهای حفاظتی در برابر تابش‌های گرمایی و اصلاح لباس کار
اقدامات کنترلی اختصاصی	انجام کنترل‌های مدیریتی که زمان مواجهه قابل قبول با گرما (تنظیم برنامه کار- استراحت)، ریکاوری کافی برای شاخص‌های فشار گرمایی و محدود کردن فشارهای فیزیولوژیک را امکان‌پذیر سازد.
	استفاده از وسایل حفاظت فردی (لباس‌های بازتاب‌دهنده، لباس‌های خنک‌کننده) در شرایطی که به هر دلیلی انجام روش‌های عمومی و اختصاصی کنترل استرس گرمایی، کفایت لازم را برای کاهش سطح فشار گرمایی نتوانسته است تأمین نماید.

۱۰- تأمین آب و نمک جبرانی

در فصل گرما یا مواقعی که کارگر با منابع تولید حرارت در مواجهه است، آب آشامیدنی مناسب و کافی باید در دسترس باشد و امکان آشامیدن آب حین کار هم باید میسر گردد. شرایط آب آشامیدنی برای کارگران محیط گرم به شرح زیر است:

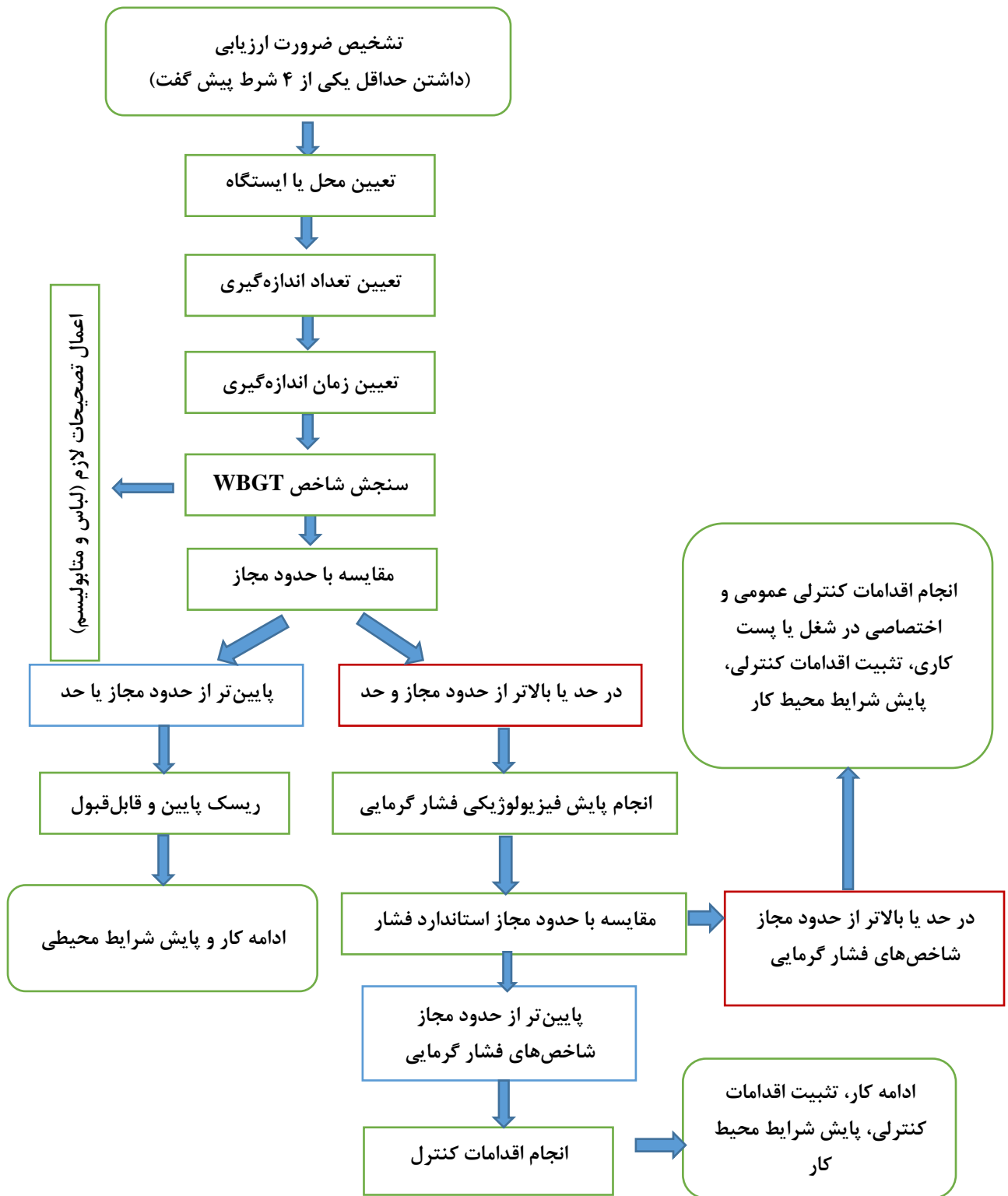
کارگران باید ترغیب شوند که مکرراً در فواصل کوتاه (هر ۱۵ تا ۲۰ دقیقه) به مقدار کم (حدود ۱۵۰ سانتیمتر مکعب) مثلاً یک فنجان آب خنک با دمای ۱۰ درجه تا ۱۵ درجه سانتی‌گراد بنوشند.

به کارگران آموزش داده شود که احساس تشنگی، نشانگر خوبی برای نیاز بدن به آب نیست و آشامیدن آب در محیط‌های گرم به یک عادت تبدیل گردد.

آب خنک و بهداشتی باید نزدیک محل کار قرار داده شود تا نیازی به ترک محل کار نباشد.

کارگران ترغیب شوند تا در فصل گرما و بخصوص در طی کار در محیط خیلی گرم به غذا به مقدار موردنیاز نمک اضافه نمایند.

برای کارگرانی که با گرمای محیط تطابق نیافته‌اند آب حاوی نمک در غلظت یک‌دهم درصد (یک گرم نمک در یک لیتر آب یا یک قاشق غذاخوری سر صاف نمک در ۵ لیتر آب) باید در دسترس باشد و نمک اضافه‌شده قبل از توزیع باید کاملاً حل شده باشد و آب در حد مطلوب خنک باشد. در مواردی که این کار مقبولیت ندارد، با نظر پزشک می‌توان از قرص نمک به همراه آب فراوان استفاده نمود.

فرایند ارزیابی استرس گرمایی و فشار گرمایی در محیط کار